

Imre Gabriella*

A MAGYAR TŐKEBEFEKTETÉSEK SZEREPE KÁRPÁTALJA GAZDASÁGÁBAN

*THE ROLE OF THE HUNGARIAN FDI IN THE ECONOMY OF
TRANSCARPATHIA*

ABSTRACT

While Transcarpathia has never been the main destination for Hungarian outward FDI, in 2009 Hungary became the fourth largest investor in the economy of the Ukrainian border county accounted for a share of 10 per cent of total capital investments. The real interest of the Hungarian investments in Transcarpathia lies not in the amount of the invested capital but in the number and the size of the investing companies. According to the data of the Hungarian Investment and Trade Development Agency, in 2009 the number of companies with Hungarian participation in Transcarpathia increased to over 250 which can presume the high proportion of the Hungarian-owned SMEs among the investors.

In our research the motivations and experiences of the Hungarian companies investing in Transcarpathia were analysed. In the first part of the paper, the IDP paradigm explaining the outward foreign direct investments of less developed countries is presented. In the following sections we briefly resume the research results concerning the FDI outflows of Central and Eastern European countries and especially concerning the Hungarian investments abroad. Finally, after dealing with the general characteristics of the Hungarian FDI in Transcarpathia we present the results of our survey. Our objective is to describe the region specific features of the Hungarian investments in Transcarpathia while the similarities with the FDI outflows of other new EU member states can also be detected.

Bevezetés

A II. világháború óta tartó időszak egyik legfontosabb gazdasági jelensége az országok közötti tőkeáramlás ugrásszerű növekedése, melynek háttérében elsősorban a multinacionális vállalatok tevékenysége áll. Az olyan kevésbé fejlett, felzárkózó gazdaságok esetében, mint az Európai Unió új tagállamai (köztük Magyarország) a hangsúly eddig leginkább a tőkevonzási képességre és a beáramló működőtőke mennyiségére esett, hiszen az FDI a gazdasági fejlődés fontos forrása. Sokkal kevesebb figyelem irányult a kifelé áramló működőtőkére elsősorban azért, mert ennek összege a kilencvenes években elhanyagolható volt. Az új uniós tagországok vállalatainak működőtőke-befektetései a világ összes befektetését tekintve ugyan ma is nagyon szerény részarányt képviselnek, de az elmúlt évtized-

* Főiskolai tanársegéd, Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Kar, PhD-hallgató

ben a kiáramló FDI mennyisége dinamikusan nőtt és ez a tendencia a jövőben is folytatódhat a globalizációs trendek erősödésének, a liberalizációs folyamatok előrehaladásának és az uniós tagságból fakadó előnyök kiaknázásának köszönhetően.

Magyarország külföldre irányuló tőkebefektetései 1997-től kezdődően indulnak dinamikusan növekedésnek és rövid idő alatt hazánk a közép-kelet-európai régió egyik legjelentősebb befektető országává vált. Kárpátalja sosem szerepelt a Magyarországról kiáramló tőke legfontosabb befektetési célpontjai között, mégis a befektető vállalatok száma illetve Kárpátalja sajátos adottságai miatt figyelmet érdemel a térségbe irányuló hazai befektetői aktivitás. A magyar tőkével működő vállalatok nagy száma a befektetők között a ténylegesen magyar tőketulajdonban lévő kis- és középvállalatok magas arányát valószínűsíti, akiknek tevékenysége ráadásul egy más térségekkel aligha összevethető környezetben valósul meg. Az Európai Unió külső határa mentén elhelyezkedő terület súlyosan periférikus jellege és Magyarországhoz való közelsége folytán, illetve az itt élő jelentős számú magyar kisebbségnek köszönhetően egyedi versenyelőnyöket nyújt a magyar vállalatok számára, akik azonban ezzel egyidejűleg a befektetési környezet európai normáktól eltérő jellemvonásai miatt sajátos kihívásokkal, problémákkal is szembesülnek.

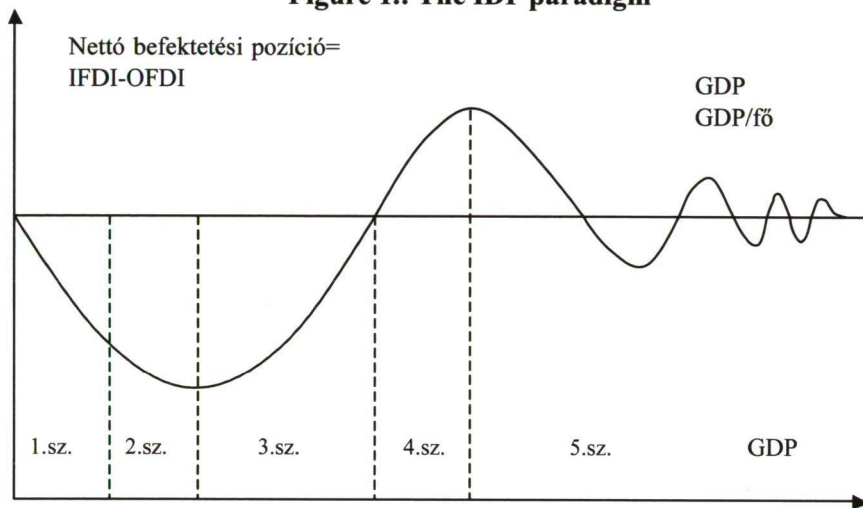
Tanulmányomban a Kárpátalján befektető magyar vállalatok motivációira és tapasztalataira irányuló kérdőíves kutatás eredményeit szeretném összefoglalni. Az elemzés első részében az alacsonyabb fejlettségű országok kiáramló működőtőke-befektetései alakulását magyarázó IDP-paradigmát mutatom be. Ezt követően megvizsgálom az elmélet alkalmazhatóságát a közép-kelet-európai országok működőtőke-befektetéseivel kapcsolatosan, illetve ismertetem a térségből kiáramló FDI-ra vonatkozó kutatások eddigi eredményeit. A harmadik rész a magyar vállalatok külföldi működőtőke-befektetései jellemzőit foglalja össze, végül az Ukrajnába és Kárpátaljára irányuló tőkebefektetések általános jellemzése után rátérek a kérdőíves kutatás eredményeinek részletes ismertetésére. Céлом, hogy a tanulmány bemutassa a kárpátaljai magyar működőtőke-befektetések sajátos (térségspecifikus) jellemvonásait, ugyanakkor a térség országaiból kiáramló működőtőke-befektetések jellemzőit megismerve a hasonlóságok is felfedezhetők legyenek.

1. Elméleti alapok: az IDP-paradigma

Az IDP-paradigma (investment development path, befektetési fejlődési pálya) azt vizsgálja, hogy az alacsonyabb fejlettségű országok miért és mikor kezdenek külföldön befektetni. A modellt John H. Dunning dolgozta ki 1979-ben, aki szerint a kiáramló közvetlen külföldi befektetések megindulása elsősorban a gazdasági fejlettség (a GDP illetve az egy főre jutó GDP) függvénye. Az IDP-paradigmát Dunning később továbbfejlesztette: Dunning és Narula 1996-ban megjelent könyve szerint a nettó befektetési pozíció (a kiáramló és beáramló FDI-állományának különbsége) már nemcsak a GDP nagyságától függ, egyéb tényezők, például az adott ország vállalatainak más országok vállalataihoz viszonyított

tulajdonspecifikus előnyei, lokációs specifikus előnyeinek versenyképessége, az internalizációs előnyök különbségei és más országspecifikus tényezők is meghatározók lehetnek.

1. ábra: Az IDP-paradigma
Figure 1.: The IDP paradigm

Forrás: . J. H. Dunning-R. Narula (1996): The investment development path revisited - Some emerging issues, in: John H. Dunning-Rajneesh Narula: Foreign Direct Investment and Governments, Catalysts for economic restructuring, Routledge London, p.2.

Az IDP-paradigma szerint az országok öt fejlődési szakaszon mennek keresztül abból a szempontból, hogy mennyire képesek működőtőke-befektetéseket realizálni illetve vonzani. Az első szakaszban a beáramló és kiáramló közvetlen külföldi befektetések mennyisége egyaránt elenyésző. Az ország lokációs specifikus előnyei csak a természeti erőforrások kiaknázását célzó befektetések esetében elégségesek a beáramló FDI vonzásához. A kiáramló befektetéseket a technológiafelhalmozás alacsony szintje, a hazai vállalatok tulajdonspecifikus előnyeinek hiánya korlátozza. A második szakaszban a beáramló FDI összege emelkedni kezd, miközben a kiáramló FDI összege továbbra is elhanyagolható marad. A külföldi vállalatok által végzett helyi termelést a hazai piacok növekvő vásárlóereje és az ország által időközben megteremtett lokációs specifikus előnyök (közlekedési és kommunikációs infrastruktúra, képzett munkaerő) ösztönözhetik. A hazai vállalatok tulajdonspecifikus előnyei növekednek az előző szakaszhoz képest, ami a kiáramló működőtőke-befektetések megindulásához vezet. A kiáramló FDI Dunning és Narula szerint kezdetben olyan szomszédos országokba irányul, amelyek a befektetési fejlődési pálya alacsonyabb szakaszában vannak. A befektetések

célja elsősorban a piacszerzés, mértéke pedig függ az ország kormánya által bevezetett ösztönző intézkedésektől illetve az ország változó lokációs-specifikus előnyeitől. A harmadik szakaszban lévő országokat a beáramló FDI növekedési rátájának folyamatos csökkenése jellemzi, míg a kiáramló FDI növekedési rátája nő. Az országban befektető külföldi vállalatok elveszítik eredeti tulajdonspecifikus előnyeik egy részét, mivel a hazai vállalatok - a kutatásra és innovációra fordított kiadások következtében - saját versenyelőnyökre tesznek szert. A kiáramló FDI továbbra is jellemzően az alacsonyabb fejlettségű országokba irányul, mivel a hazai bérek emelkedése következtében az ország munkaintenzív tevékenységekkel kapcsolatos komparatív előnyei romlanak. A negyedik szakaszt az jellemzi, hogy a kiáramló FDI állománya nagyjából megegyezik a beáramló FDI állományával, növekedési rátája pedig meghaladja a beáramló működőtőke-befektetések növekedési rátáját. A hazai vállalatok tehát már nemcsak a hazai piacon versenyeznek eredményesen a külföldi vállalatokkal, hanem külföldi piacokra is képesek behatolni. A kiáramló működőtőke-befektetések mennyisége folyamatosan nő, mivel a hazai vállalatok kevésbé versenyképes tevékenységeiket alacsonyabb fejlettségű országokba helyezik át. Az ötödik szakaszban a kiáramló és beáramló FDI állománya is folyamatosan nő, mennyiségük közel azonos. Dunning és Narula szerint ez a fejlődési szakasz napjainkban a fejlett ipari országokra jellemző¹, míg az Európai Unió új tagjai (így Magyarország is) az IDP-paradigma második és harmadik szakasza között helyezkednek el. (1. ábra)

2. Az új EU-tagállamok vállalatainak működőtőke-befektetései

Az új EU-tagállamok számára az IDP-modell tényleges érvényessége a rendszerváltás után kezdődik, amikor a kiáramló közvetlen tőkebefektetések már ténylegesen piaci szempontokat vettek figyelembe.² Az országok befektetési fejlődési pályája némiképp még így is eltér az IDP-paradigma előrejelzéseitől: minden sokkal gyorsabban történik, a fejlődési szakaszok sorrendje nem mindig a vártnak megfelelően alakul, sőt egyes szakaszok akár ki is maradhatnak. Ez azzal magyarázható, hogy a globalizációs kihívások és a térség országainak küszöbön álló EU-tagsága arra kényszerítette a nemrégiben privatizált vállalatokat, hogy a nemzetköziesedési folyamatot korábban elkezdjék, mint ezek nélkül a külső nyomások nélkül tették volna.³

Az egykori átmeneti gazdaságok vállalatainak kiáramló működőtőke-befektetései elsősorban azokba a földrajzi, kulturális (nyelvi) és történelmi szempontból közeli szomszédos országokba irányulnak, amelyeknek a gazdasági fejlettsége a befektető országéhoz hasonló vagy alacsonyabb annál. Ezek az országok a kulturális távolság rövidsége, a korábban kiépült üzleti kapcsolatok, vagy a befektető nemzet itt élő kisebbségei miatt jelentenek ideális befektetési célpontot, hiszen ezek a tényezők csökkentik a nemzetköziesedéssel járó kockázatokat és költségeket. A legfontosabb befektetési motiváció a piacszerzés: az átmenet elő-

rehaladott szakaszában a vállalatok elsősorban azért döntenek tehát a külföldi befektetés mellett, hogy megőrizték piacaikat vagy újakat nyerjenek. A fogadó országok jellemzői közül a telepítési döntéseknél leginkább a piac mérete, a vásárlóerő nagysága és az ország földrajzi közelsége (az alacsony szállítási költségek) játszanak fontos szerepet.⁴

Svetličič–Jaklič–Burger 2007-ben publikált tanulmányukban arra hívják fel a figyelmet, hogy az átmeneti gazdaságok külföldön befektető vállalatai között egyre nő a kis- és középvállalatok száma. A kutatások több hasonlóságot, mint különbséget mutattak ki a két vállalatípus befektetési között, ami a fejlett országok esetében nem jellemző. A közép-kelet-európai nagyvállalatokhoz hasonlóan a kis- és középvállalkozások külföldi befektetési is elsősorban piacorientáltak. A KKV-k és nagyvállalatok közti különbségek az eltérő vállalatmérettel magyarázhatók. A nagyobb vállalatok befektetési motivációja természetesen sokkal diverzifikáltabb és gyakrabban szeretnének stratégiai előnyökre szert tenni, mint a kis- és középvállalatok. A költséghatékonyság fontosabb a nagyvállalatok számára, míg a kisvállalkozások jobban építenek a specializációra, az adaptációra és a szorosabb vevőkapcsolatokra. Mindkét vállalatípus először értékesítési leányvállalatokat létesít a külföldi piacon, de a nagyvállalatok később nagyobb valószínűséggel folytatnak termelő tevékenységet is. A kis- és középvállalatok versenyelőnyei a technológiai ismeretekhez, a szervezeti rugalmassághoz és a fogyasztókkal való szorosabb kapcsolatokhoz köthetők, míg nagyobb versenytársaik a technológiai ismeretek mellett elsősorban méretgazdaságossági és marketingelőnyökre támaszkodnak. A befektetés során mindkét vállalatípus számos akadállyal szembesül (pénzügyi és kapacitásbeli problémák), amelyek értelemszerűen a KKV-k számára nehezebben felülmúlhatók. A kis- és középvállalatok ezért külföldi befektetéseik során jobban igényelik a kiegészítő helyi tőkét és képességeket, ennél fogva a megbízható helyi partnerek hiánya számukra sokkal erősebb akadályt jelent és a célországok jogi rendszerének átláthatatlansága, a szellemi tulajdonjogok gyenge védelme esetén jobban ösztönözve vannak tevékenységeik internalizálására. A nagyvállalatok főként a gyors és hatékony piacra lépéshez szükséges mozgékony-ság hiányát érezték akadállynak külföldi befektetéseik során.⁵

3. A magyar vállalatok kiáramló működőtőke-befektetési

Az UNCTAD 2009.évi adatai szerint a kiáramló FDI (outward FDI, OFDI) állomány tekintetében Magyarország (Lengyelország, Csehország, Szlovénia és Észtország mellett) az egyik legjelentősebb külföldi befektető az Európai Unió új tagállamai közül. A pontosabb összehasonlítást lehetővé tevő egy főre jutó OFDI-állományt, valamint a GDP-hez viszonyított OFDI-állomány tekintve Magyarország vezető szerepe a régióban még hangsúlyosabb és hazánk mellett csak Észtország és Szlovénia rendelkezik a régióban kiemelkedően magas értékekkel.

Magyarország kiáramló működőtőke-befektetései 2003 után indultak dinamikus fejlődésnek. A Magyar Nemzeti Bank adatai szerint a kiáramló tőkebefektetések összege ebben az évben haladta meg először az 1 milliárd USD-t, 2006-ban és 2007-ben pedig elérte a 4 milliárd USD-t. A globális pénzügyi és gazdasági válság hatására azonban a magyarországi kiáramló tőkebefektetések összege jelentősen (2008-ban 21 %, 2009-ben 18 %-kal) csökkent. Ami a kiáramló tőkebefektetések állományát illeti, itt 2008-ban még növekedés figyelhető meg, 2009-ben azonban 27 %-os csökkenés történt. A 2010-es év előzetes adatai szerény fellendülést mutatnak.

Míg 1996 és 1998 között - elsősorban értékesítési és adóelkerülési motivációból - az EU államai voltak a kiáramlás legfontosabb célterületei, addig a kétezres években már a befektetések nagy része Közép- és Dél-Kelet Európa országaiba áramlott. Ez mindenekelőtt azzal függ össze, hogy a térség gazdasági növekedése tartósan magas és a privatizációs folyamat jó alkalmat kínál a nemzetköziesedésre törekvő magyar cégeknek. A földrajzi szempontból közeli térséget erős történelmi-kulturális szálak is kötik hazánkhoz. Magyarország külföldi működőtőkebefektetései regionális megoszlását tekintve napjainkban is a szomszédos országok (Szlovákia, Románia, Horvátország) dominanciája figyelhető meg. A régió többi országa (Bulgária, Lengyelország, a Cseh Köztársaság, Ukrajna, Oroszország, Macedónia és Szerbia) szintén fontos befektetési célpont. Hollandia, az Egyesült Királyság, Luxemburg, Svájc és Ciprus főként közvetítő szerepet játszik a más célországokba irányuló befektetésekben vagy pedig adóelkerülési célokat szolgál. (Dél-Korea egyetlen tranzakció következtében vált fontos befektetési célországgá. (1. táblázat)

1. táblázat: A magyar vállalatok működőtőke-befektetései regionális megoszlása

Table 1.: The regional distribution of the FDI of Hungarian companies

	1998		2009	
	millió euró	%	millió euró	%
EU 15	379,2	65,1	1211,8	9,2
EU 9 (a közép-kelet-európai új EU-tagállamok Magyarország kivételével)	98,7	16,9	3567	27,1
ebből Magyarország közvetlen szomszédai (Szlovénia, Szlovákia, Románia)	73,8	12,6	2319,8	17,6
Szerbia, Horvátország, Macedónia, Montenegró	n.a.	n.a.	2310,1	17,5
Ukrajna	10,4	1,8	362,5	2,7
Oroszország	1,5	0,2	231,6	1,7
Egyéb	92,6	16,0	5472,4	41,8
Összesen	582,4	100	13155,4	100

Forrás: Magyar Nemzeti Bank

Ágazati megoszlás szempontjából a magyar vállalatok kiáramló működőtőkebefektetéseit a szolgáltatások dominanciája jellemzi, a Magyar Nemzeti Bank 2009. évi adatai szerint az OFDI-állomány 54 %-a tercier szektorba irányult. A szolgáltatásokon belül a pénzügyi tevékenységekbe (23,4 %) és az üzleti szolgáltatásokba (22,1 %) irányuló befektetések a meghatározók. A feldolgozóipari tevékenységek részesedése rendkívül dinamikus (2000 és 2009 között 26-szorosára) növekedett, 2009-ben már a kiáramló működőtőke-befektetések 35 %-át ez az ágazat biztosította. A feldolgozóiparban a kokszyártás és kőolajfeldolgozás (10,8 %) és a villamos gép és műszergyártás (18,1 %) részaránya kiemelkedő.⁶

A Magyar Nemzeti Bank adatai alátámasztják, hogy Ukrajna nem szerepel a magyar befektetők elsősorú célpontjai között. Az ország kétezres évek eleje óta tartó gazdasági fellendülése azonban új perspektívákat nyitott a külgazdasági kapcsolatokban: 2000 és 2009 között a magyar-ukrán üzleti kapcsolatok soha nem látott intenzitással bővültek. A magyar vállalatok ukrán működőtőkebefektetései 2009-ben 362,5 millió eurót, a Magyarországról kiáramló összes FDI 2,7 %-át tették ki. A tőkekapcsolatok tehát a válság hatására sem szűkültek és Ukrajna a magyar FDI kilencedik legfontosabb fogadóországává vált. Ukrán statisztikai adatok szerint a Magyarországról érkezett közvetlen befektetések értéke 2009-ben 723 millió USD-t tett ki, így hazánk 1,4 %-os részesedéssel tizennegyedik volt a befektető országok sorában. A tőkekapcsolatok fejlődése ukrán értékelés szerint elmarad mind a lehetőségektől, mind a szükségletektől. Az ukrán statisztika 2010. év végén 687 magyar-ukrán vegyes vállalatról tartalmazott adatokat, ebből 471 volt a működő cégek száma. A legtöbb ukrán-magyar közös vállalkozást Kárpátalján és Kijevben jegyzték be.⁷

4. A magyar FDI szerepe Kárpátalja gazdaságában

1995 és 2011 januárja között a Kárpátalja gazdaságába befolyt külföldi működőtőke-állomány elérte a 362,6 millió USD-t. A globális pénzügyi válság hatására 2009-ben kismértékű visszaesés volt tapasztalható, 2010-ben azonban újra nőtt a megyében befektetett FDI állományának összege. A külföldi működőtőkevonzásban nagy szerepe volt annak az 1999 januárjában életbe lépett törvénynek, amely tizenöt éves futamidővel kedvezményeket nyújtott azoknak a befektetőknek, akik 250 ezer USD fölötti tőkét ruháznak be a térségben. A másik kedvezmény elnöki rendeletként lépett életbe és 30 éves futamidőt biztosított azoknak a beruházóknak, akik 1 millió USD-t fektetnek be a Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezet területén, azaz a Tiszamenti Csap térségében, az ungvári vasúti csomóponton, a munkácsi volt hadi repülőtér és környékén. A szabad gazdasági övezetek által nyújtott kedvezményeket azonban a Timosenko-kormány 2005. április 1-jén rendeletileg megszüntette, aminek következtében a megyei FDI-állomány dinamikus növekedése lefékeződött. A működőtőke-befektetések ágazati megoszlását tekintve az ipar áll az élen, ahova 2008-ban az összes külföldi működőtőke

73,8 %-a irányult. Az elmúlt másfél évtizedben a külföldi beruházások legfontosabb célpontja az ungvári járás, ezen belül elsősorban Ungvár volt a képzett munkaerőnek és a viszonylag jól felszerelt vállalatoknak köszönhetően. Hasonló okok miatt telepedett meg a külföldi működőtőke Munkácson és annak környékén.

Kárpátalja gazdaságába 48 országból érkeznek működőtőke-befektetések, de ezek közel 60 %-át öt ország adja. Magyarország a Kárpátalján tőkét befektető országok rangsorában a 2009. januári adatok szerint még a negyedik helyen állt Japán, az Egyesült Államok és Németország mögött. A globális pénzügyi válság hatásaként Magyarország befektetői pozíciója romlott, hazánk a 2011. januári adatok szerint 31,7 millió USD tőkerészesedéssel már csak a hatodik helyet foglalta el a befektető országok rangsorában. (2. táblázat)

2. táblázat: A Kárpátalja FDI állományának megoszlása befektető országok szerint

Table 2.: The regional distribution of the FDI stock invested in Transcarpathia

2009			2011		
Befektető országok	millió USD	%	Befektető országok	millió USD	%
Japán	48,1	13,5	Japán	n.a.	n.a.
Egyesült Államok	47,9	13,5	Egyesült Államok	44,6	12,3
Németország	42,7	12,0	Németország	39,4	10,9
Magyarország	34,7	9,7	Lengyelország	32,6	9,0
Lengyelország	33,1	9,3	Ausztria	32,0	8,8
Ausztria	29,8	8,4	Magyarország	31,7	8,7
Hollandia	22,2	6,2	Hollandia	25,1	6,9
Olaszország	16,0	4,5	Olaszország	17,4	4,8
Svájc	9,9	2,8	Ciprus	15,5	4,3
Egyéb	60,2	16,9	Egyéb	78,4	21,7
Összesen		100	Összesen		100

Forrás: www.stat.uz.ua

Kárpátalja Megye Statisztikai Hivatalának legfrissebb, 2011. októberi adatai szerint hazánk 31 millió USD befektetett tőkével (a megyei FDI-állomány 9,1 %-a) visszakapaszkodott az ötödik helyre, amelyet Ausztriával oszt meg.

A kárpátaljai magyar működőtőke-befektetések 1995 és 2000 között növekedtek a legdinamikusabban, amikor a befektetett tőke mennyisége meghétszereződött. Noha 2000 és 2009 között folytatódott a Kárpátalján befektetett a magyar FDI-állomány összegének emelkedése, a növekedés dinamikája mérséklődött. Miközben ugyanis a magyarországi privatizációs folyamat előrehaladásának és az ukrán gazdaság növekedési pályára állásának köszönhetően az Ukrajnában befektetett magyar tőke összege a hússzorosára növekedett a fenti időszakban, a Kárpátalja gazdaságába érkező magyar működőtőke mennyisége csupán meg-

kétszereződött. (3. táblázat) A Magyar Nemzeti Bank és a Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal adatainak összevetése alapján készített becslések megerősítik, hogy míg a kilencvenes években az ukrainai magyar befektetések többségét a határ menti ukrán megye gazdaságában realizálták⁸, addig 2009-ben az Ukrajnában befektetett működőtőkének már csupán 7-10 %-a irányult Kárpátaljára.⁹

3. táblázat: A magyar FDI állomány alakulása Kárpátalján és Ukrajnában (1995-2011)
Table 3.: The Hungarian FDI stock invested in Transcarpathia and in Ukraine (1995-2011)

	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Kárpátalja (millió USD)	2,4	16,4	25,8	27,2	30,2	32,3	34,7	32,0	31,7
Ukrajna (millió euró)	n.a.	16,2	28,3	213	272,1	337,2	362,5	n.a.	n.a.

Forrás: Статистичний щорічник Закарпаття 2007, p.242-243.; www.stat.uz.ua; www.mnb.hu

Napjainkban tehát az Ukrajnában befektető magyar vállalatoknak nem Kárpátalja az elsődleges célpontja, hanem a fejlettebb ipari termeléssel rendelkező távolabbi ukrán megyék, mivel a nagyobb tőke befektetésére és nagyobb kockázatok elviselésére képes magyarországi nagyvállalatok nem a határ menti szomszédos területeken létesítenek leányvállalatokat, hanem az ország belső területein. A magyar befektetések jelentőségét Kárpátalja esetében azonban nem a befektetett tőke mennyisége, hanem a magyar tőkével működő vállalatok száma adja (2009-ben 254 vállalat), ami a befektető vállalatok között a kis- és középvállalatok nagy részarányát valószínűsíti.

Mindezek után magyarázatra szorul, hogy a piacgazdasági átmenet időszakában milyen magyar befektetői körnek nyílt lehetősége a határ menti ukrán megyében külföldi működőtőke-befektetéseket realizálni. Az interjúk során világossá vált, hogy a kilencvenes években a kárpátaljai vállalkozásokba érkező statisztikailag magyar nemzetiségűként nyilvántartott tőkét sok esetben a round tripping FDI jelensége magyarázza. Ez azt jelenti, hogy a magyar kapcsolatokkal rendelkező kárpátaljai vállalkozók tőkéjüket magyarországi (ún. speciális célú) vállalatba fektették, majd az immár statisztikailag magyarnak számító tőkét a Kárpátalján működő saját vállalatukba áramoltatták vissza, hogy a külföldi tőkével működő vállalkozások számára Ukrajnában biztosított adókedvezményeket megszerez- zék.¹⁰ A kilencvenes évek folyamán a magyar-ukrán határ nyitottabbá válása is elősegítette az FDI-áramlás e sajátos formájának megjelenését.

A magyar FDI-nak látszó, eredetileg azonban ukrán tőke ugyan napjainkra sem tűnt el Kárpátalja gazdaságából, részaránya azonban jóval kisebb, mint a kilenc- venes években, mivel az ukrán kormány a külföldi tőkével működő vállalkozások

számára igénybe vehető adókedvezményeket megszüntette. A jogszabályi változásoknak, az ukrán és a kárpátaljai gazdaság ezredfordulótól kezdődő egyidejű növekedésének és az ugyan ellentmondásokkal terhelt, de mégis megszilárdulóban lévő piacgazdasági viszonyoknak köszönhetően a kétezres évektől kezdődően a ténylegesen (nemcsak statisztikailag) magyar valódi FDI is megjelent a térségben, amelynél a befektetői motivációk már a működőtőke-áramlásra vonatkozó nemzetközi elméletek segítségével is vizsgálhatók.

5. A kérdőíves kutatás eredményei

A 2010 nyarán és őszén végzett kérdőíves kutatás a Kárpátalján befektető magyar vállalatok motivációit és tapasztalatait térképezi fel. A kérdőíves felmérés során körülbelül 200 ténylegesen működő magyar tőkét bevonó vállalkozással számoltunk, amelyek közül 20 vállalkozást sikerült személyesen illetve telefonon keresztül felkeresni. A mintából a kérdőíves megkérdezés előtt lebonyolított interjúk segítségével zártuk ki azokat a vállalkozásokat, amelyek esetében round tripping FDI valószínűsíthető, mivel a kérdőív alapjául szolgáló működőtőke-áramlást magyarázó nemzetközi elméletek az ennek háttérben meghúzódó befektetői motivációk esetére nem alkalmazhatók. Kutatásunk a megkérdezett vállalatok alacsony száma miatt nem tekinthető reprezentatívnak, azonban a vállalatok nehéz elérhetősége, alacsony válaszadási hajlandósága és a térséget a kilencvenes évek óta jellemző illegális tevékenységek miatt a kárpátaljai magyar befektetői motivációit felmérő kutatásra eddig nem került sor.

5.1 A Kárpátalján befektető magyar vállalatok jellemzése

A kutatás igazolta azt a feltevést, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében illetve az Észak-Alföldi régióban székhellyel rendelkező vállalatok az ország más területén működő vállalkozásoknál gyakrabban végeznek befektető tevékenységet Kárpátalján. A megkérdezett vállalatok 45 %-ának (9 vállalatnak) az Észak-Alföldi régióban, ebből egy kivételével minden vállalkozásnak a Kárpátaljával közvetlenül szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (döntően Nyíregyházán) volt a központja. A megkérdezett vállalatok további 20 %-a Budapesten működik. Kiemelhető még az Észak-Magyarországi és a Dél-Alföldi régió vállalkozásainak befektetői aktivitása: a Kárpátalján befektető összes megkérdezett vállalat 10 illetve 15 %-a rendelkezik székhellyel az ország e területein. A fejlettebb (és távolabbi) dunántúli régiókból mindösszesen a Kárpátalján befektető vállalkozások 10 %-a érkezett.

Kárpátalja földrajzi közelsége tehát fontos szerepet játszott a befektetési döntésekben. A megkérdezett befektető vállalatok felének a magyar-ukrán határtól 2-3 órára, 80-170 km-es távolságban található a székhelye, ami - a határátlépés nehézségeit nem számítva - könnyebb kapcsolattartást tesz lehetővé az anyavállala-

lat és leányvállalat illetve a befektető magyar cég és a magyar tőkerésszel működő kárpátaljai leány- vagy vegyesvállalat között. A vállalatok kezdetben a hazai piacon növekedtek és csak egy bizonyos fejlettségi szintet elérve hajtottak végre külföldi működőtőke-befektetést, ami alátámasztja a skandináv iskola fokozatos nemzetköziesedési modelljét.

A Kárpátalján befektető magyar vállalatok többsége (75 %-a) korlátolt felelősségű társaságként, 25 %-a részvénytársaságként működik. Foglalkoztatotti létszámukat tekintve a vállalatok 30 %-a 250-nél több főt alkalmazó nagyvállalat, 70 %-a pedig mikro-, kis- és közepes méretű vállalat. Ez igazolja azt a magyar tőkével működő vállalatok száma alapján korábban megfogalmazott feltevést, mely szerint a térség elsősorban a KKV-k számára kínál ígéretes befektetési lehetőségeket. A tulajdonosi szerkezetet is megvizsgálva kiderül, hogy a befektető vállalatok többsége (80 %-a) kizárólagos, míg 10 % (két vállalat) többségi magyar tulajdonban van (egykori állami tulajdonban lévő tőzsdén privatizált vállalatok). A megkérdezett vállalatok közül mindössze két vállalat hajtotta végre a kárpátaljai befektetést külföldi tulajdonú cég magyarországi leányvállalataként.

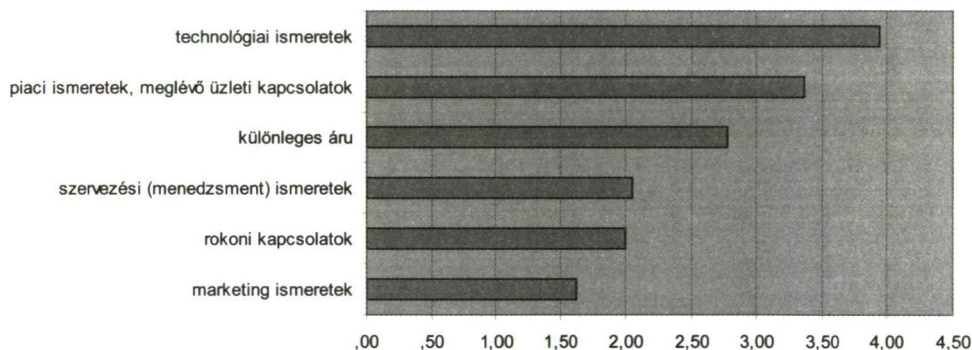
5.2 Befektetői motivációk

Dunning OLI-paradigmája és több külföldi befektetések motivációjával foglalkozó üzleti elmélet hangsúlyozza, hogy a vállalatok külföldi terjeszkedését egyedi kompetitív előnyeik teszik lehetővé. A termelő és szolgáltató vállalatok kárpátaljai tőkekihelyezései esetében (a megkérdezett vállalatok fele illetve 20 %-a) elsősorban a műszaki-technológiai ismeretek biztosítottak versenyelőnyt a magyar cégek számára a helyi piaci szereplőkkel (esetleg más külföldi versenytársakkal) szemben, de termelési és szolgáltatási tapasztalataik is szerepet játszottak a külföldi befektetés megvalósulásában. A tőkét kihelyező magyar vállalatok 90 %-a ugyanis az 1989-1997 közötti időszakban létesült (részben a már korábban is működő állami nagyvállalatok privatizáció során történő újraszervezésével), tehát a befektető cégek komoly műszaki tudással, termelési tapasztalattal, ismert márkákkal (esetenként szabadalmi védettséget élvező termékekkel) rendelkeztek. A magyar vállalatok tapasztalatai és technológiai ismeretei a modernizáció lehetőségét kínálták Kárpátalja alacsony hatékonysággal működő gazdasági ágazatai számára. Az ukrán (ezen belül is az országos átlagnál alacsonyabb fejlettségű kárpátaljai) piacon realizált működőtőke-befektetések ténye ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a befektető magyar KKV-k és nagyvállalatok technológiai ismeretekhez és tapasztalathoz köthető tulajdonspecifikus előnyei ahhoz voltak elegendők csupán, hogy egy kevésbé nagy fogyasztói igényeket támasztó piac vállalatainak hasonló típusú előnyeit felülmúlják. A magyar cégek külföldi terjeszkedését felgyorsíthatta a vállalatspecifikus előnyök elavulásától való félelem is, de a folyamatot elsősorban a külső környezet (szűk magyar piac, globalizációs trendek) motiválták.

Az értékesítéssel foglalkozó leány- illetve vegyesvállalatok esetében (a minta 30 %-a) a jó minőségű (és a fejlettebb országok termékeinél olcsóbb) áruk nyújtottak a magyar cégek számára egyedi és fenntartható kompetitív előnyöket. A magyar befektetők vállalatspecifikus előnyei közül ki kell emelni még a térség gazdasági szereplőivel korábban kiépített üzleti (esetlegesen rokoni) kapcsolatokat is. A szabolcsi vállalatok dominanciája a befektetők között így elsősorban arra vezethető vissza, hogy földrajzi közelségüknek és korábbi kapcsolatoknak köszönhetően szélesebb körű és pontosabb piaci információkkal rendelkeztek az ország más pontjain működő (esetlegesen tőkeerősebb) versenytársaiknál. A szervezési és menedzsment illetve a marketing ismeretek csak a nagyvállalatok esetében számítottak fontos tulajdonspecifikus előnynek. (2. ábra)

2. ábra: A Kárpátalján befektető magyar vállalatok egyedi, kompetitív előnyei

Figure 2.: The unique competitive advantages of the Hungarian companies investing in Transcarpathia

Forrás: saját szerkesztés

A magyar vállalatok kárpátaljai befektetéseit döntően piaci jellegű tényezők motiválták, hiszen a tőkekihelyezések révén elsősorban a 46 millió fős ukrán piachoz szerettek volna hozzáférni. A hazai befektetők egy részének céljai között ugyanakkor a kelet-európai (elsősorban orosz) piacra történő belépés is szerepelt. A mintában szereplő kárpátaljai vegyes- és leányvállalatok 75 %-a kelet-európai piacokon bonyolította eladásait, ebből 55 % csak az ukrán piacon volt jelen, 10 % az ukrán mellett az orosz piacot is ellátta, további 10 %-uk pedig csak az orosz piacra termelt. Az ukrán piacot megcélzó vállalatok egy csoportja (15 %) csak Kárpátalján értékesít: ezek a vállalatok helyhez kötött szolgáltató tevékenységet (ivóvízszolgáltatás, hulladékkezelés) folytatnak, amelyhez részben a térségben korábban kiépített infrastrukturális hálózatot veszik igénybe.

A piac mérete mellett a magyar befektetőket leginkább az ukrainai viszonylatban is olcsó munkabérek vonzották (a kárpátaljai átlagbér 2010-ben az ukrán átlagbér

mindössze 82 %-át tette ki). A befektetési döntésekben – a vállalat tevékenységének jellegétől függően – az alacsony szállítási, termelési vagy infrastrukturális költségek játszottak további szerepet, ezek azonban a munkaerőköltségeknél sokkal kisebb jelentőséggel bírtak. Az ukrán állam által nyújtott kedvezmények és az alacsonyabb vámok szerepe elhanyagolható volt és a stratégiai indokok sem játszottak döntő szerepet a befektetési döntésekben, tekintettel arra, hogy a megkérdezett befektető vállalatok között nagy arányban voltak kis- és középvállalatok, amelyek Kárpátalján kívül más külföldi régiókba nem helyeztek ki tőkéket.

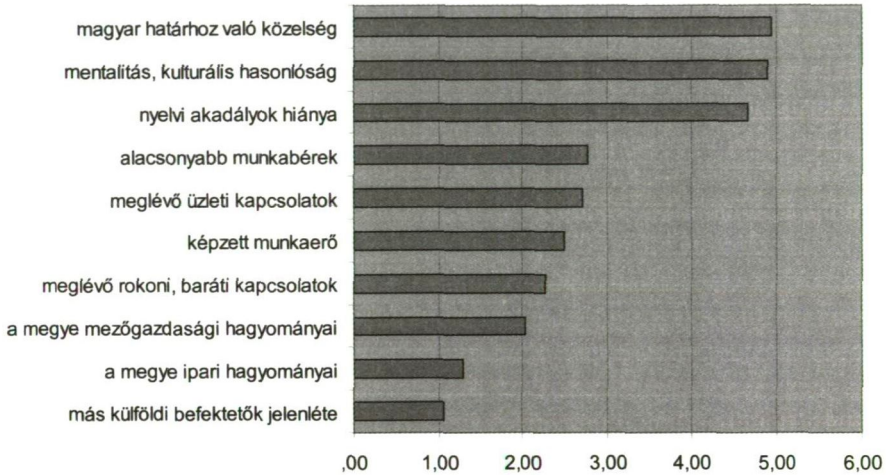
A KKV-k és a nagyvállalatok motivációi közt nem mutatható ki lényeges különbség: a piachoz való hozzáférés vállalatmérettől függetlenül a tőkekihelyezések legfontosabb indokának tekinthető. Emellett a kisebb méretű vállalatok esetében nagyobb hangsúlyt kaptak a rokoni-baráti kapcsolatok (ez a megkérdezett KKV-k 55 %-a esetében mutatható ki), amelyek azonban a piaci motivációk és a térség adottságai nélkül nem szolgáltattak volna elégséges alapot a beruházások megvalósítására. Az alacsony munkaerő- és szállítási költségek szintén a KKV-k számára tűnnek fontosabbnak.

A működőtőke-befektetéseket az ukrán megye további (elsősorban magyar befektetők számára kiaknázható) adottságai tették még vonzóbbá a hazai vállalatok számára. A magyar befektetők a térség nyújtotta lokációs-specifikus előnyök közül elsősorban a határhoz való közelséget emelték ki. A schengeni határőrizeti rendszer bevezetése ugyan nehezítette a Kárpátalján működő leány- illetve vegyesvállalattal történő kapcsolattartást, de a vállalatok többsége képes volt alkalmazkodni a kialakult helyzethez. A földrajzi közelség mellett a megkérdezett vállalatok 90 %-ánál a magyar kisebbség jelenléte és a nyelvi akadályok hiánya játszott döntő szerepet abban, hogy Ukrajnán belül Kárpátalja megyét választották telephelyként. A vizsgált magyar vállalatok (egy külföldi cég magyarországi leányvállalatától eltekintve) nem eszközöltek működőtőke-befektetést Ukrajna más belső területein. A kis távolság tehát nemcsak fizikai, hanem kulturális értelemben is fontos volt a magyar vállalkozások számára. A hasonló mentalitás és az egy nemzethez tartozás különösen hiányzó piaci ismeretek esetén könnyítette meg a befektető vállalatok helyzetét, amelyek a 100 %-ban magyar tulajdonú vállalatok mellett többségében a helyi gazdasági szereplőkre támaszkodó vegyesvállalatokat hoztak létre a megyében, amelyekbe partnerként gyakran az ott élő magyar kisebbség tagjait vonták be. A rokoni-baráti kapcsolatok elsősorban a kisebb méretű vállalkozások tőkekihelyezéseinél számítottak: a minta 70 %-át alkotó mikro-, kis- és közepes méretű vállalkozások fele nyilatkozott úgy, hogy a befektetési döntés során fontos szerepet játszottak a kárpátaljai személyekhez fűződő személyes kötődések. A rokoni-baráti szálak ugyanakkor a minta 30 %-át alkotó nagyobb méretű (több mint 250 foglalkoztatottal rendelkező) befektető vállalatok esetében is megjelentek, de csak a vállalatok 10 %-ánál kerültek említésre.

A válaszadók a Kárpátalja által nyújtott lokációs-specifikus előnyök közül ismételtelen kiemelték az ukránjai viszonylatban is alacsony munkabéreket, a térség gaz-

dasági szereplőikhez fűződő korábbi üzleti (esetleg rokoni és baráti) kapcsolatokat, melyek azonban a földrajzi és kulturális közelségnél kevésbé befolyásolták a befektetési döntéseket. A többi külföldi befektető jelenléte elhanyagolható jelentőséggel bír a magyar befektetések szempontjából. (3. ábra)

3. ábra: A Kárpalja által nyújtott lokációspecifikus előnyök
Figure 3.: The locationspecific advantages offered by Transcarpathia

Forrás: saját szerkesztés

5.3 A kárpátaljai leányvállalatok illetve magyar-ukrán vegyesvállalatok jellemzése

A megkérdezett magyar vállalkozások (egy kivételével) a magyar határral közvetlenül szomszédos területeken (az ungvári, beregszászi, munkácsi és nagyszőlősi járásban) hajtották végre befektetéseiket, amit a földrajzi közelség és a magyar kisebbség magas részaránya mellett az is magyaráz, hogy ezek a járások az ukrán megye legfejlettebb területei, itt található Kárpátalja legjelentősebb városai és a megye ipari és a mezőgazdasági termelési kapacitásainak nagy része is itt koncentrálódik. A magyar befektetők többsége (55 %-a) nem a gazdasági szempontból legdinamikusabban fejlődő Ungvárt és az ungvári járást preferálta, hanem a magyar többségű Beregszász városában és a beregszászi járásban létesített vegyes- illetve leányvállalatokat. A kárpátaljai vegyes- illetve leányvállalatok elhelyezkedése alapján kijelenthetjük, hogy a magyar befektetőket nem érintette a Tyimosenko kormánynak az a 2005-ös rendelete, amelyben megszüntették a Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezetben működő vállalkozásoknak nyújtható adókedvezményeket, mivel befektetéseiket nem a kijelölt területeken (Ungvár és Munkács környéke) hajtották végre.

A megkérdezett magyar tőkével működő kárpátaljai vegyes- és leányvállalatok 80 %-át a 2002-2008 közötti időszakban alapították, a mintában mindössze 4 olyan vállalkozás volt, amelyet 1996-2000 folyamán hoztak létre. A magyar tőkével működő vállalatok 30 %-a teljesen magyar tulajdonban van, míg 70 %-uk számára a helyi partnert is bevonó vegyesvállalati forma volt megfelelőbb - ezen belül a vállalatok fele többségi magyar tulajdonban működik. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a magyar befektető vállalatok 65 %-a a kizárólagos vagy többségi tulajdont részesítette előnyben a Kárpátaljára történő tőkekihelyezés során. A magyar tőke részaránya csak a mintában szereplő vállalatok 35 %-a esetében volt 51 % alatti. Véleményem szerint a teljes vagy többségi tulajdon előnyben részesítésének elméleti magyarázata az lehet, hogy az ilyen tulajdonosi szerkezet biztosítja leginkább a tulajdonspecifikus előnyök védelmét. A teljes vagy többségi tulajdon választása gyakoribb az ukrán piacról nagyobb ismerettel rendelkező vállalkozások körében, de az asszimmetrikus kapcsolatok kialakítására magyarázatot jelenthet a megbízható helyi partnerek hiánya valamint a magyar vállalatok nem túl erős tulajdonspecifikus előnye is. Azokat a vállalatokat, amelyek a helyi partner nagyobb mértékű bevonása mellett döntöttek, elsősorban az üzleti környezet ismeretének a hiánya illetve a partner helyi adminisztrációs és üzleti kapcsolatai motíválták. A kisebbségi magyar tulajdon elsősorban a helyi önkormányzati partnereket bevonó, illetve értékesítési leányvállalatok esetében volt jellemző. A magyar tőke részaránya és a befektető vállalat mérete között nem mutatható ki összefüggés.

6. Összegzés

A határ mentén fekvő ukrán megye, Kárpátalja fontos szerepet tölt be a magyar-ukrán gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokban, hazánk ugyanis a terület lakosságának kb. 12 %-át kitevő magyar kisebbségnek köszönhetően privilegizált helyet foglal el Kárpátalja külgazdasági kapcsolataiban. A magyar tőke Kárpátaljára áramlása a kilencvenes évek második felében volt a legdinamikusabb, ezeket a tőkekihelyezéseket azonban még nem a magyar gazdasági szereplők valós ukrán befektetési szándéka magyarázza (round tripping FDI). A magyar vállalatok megerősödésének, az ukrán piacgazdasági viszonyok megszilárdulásának és a határőrizeti rendszer szigorodásának együttes eredményeképpen a round tripping jellegű tőkebefektetések jelentősége fokozatosan csökkent és napjainkra már a ténylegesen befektetési céllal kihelyezett magyar eredetű külföldi működőtőke is megjelent Kárpátalján.

A magyar vállalkozók befektetési döntései során elsősorban a piaci motivációk voltak meghatározók, hiszen a termelés és értékesítés külföldre történő kihelyezése révén megnyílt számukra az ukrán, valamint a FÁK-térség belső vámkedvezményeinek köszönhetően az orosz piac is. A kárpátaljai magyar tőkebefektetések kapcsán nem is annyira ukrán-magyar, mint inkább magyar-magyar tőkekapcsolatokról beszélhetünk. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a megkérdezett vállalatok

működőtőke-befektetések döntő többségét az ukrán megye magyarlakta területein, elsősorban Beregszász városában és a beregszászi járásban valósították meg.

A Kárpátalján befektető magyar vállalatoknak számolniuk kell azzal, hogy a hazaitól teljes mértékben eltérő, bizonytalan befektetési környezetbe kerülnek. Ebben a kockázatos és bizonytalan üzleti környezetben a magyar vállalkozások tőkeerősebb nyugat-európai (pl.: osztrák) versenytársakkal szembeni előnye abból származik, hogy a térségben élő magyar kisebbség tagjaihoz fűződő vagy a rendszerváltás előttre visszanyúló üzleti kapcsolataiknak köszönhetően rendelkeznek azokkal a piaci információkkal, amelyek befektetések biztonságát és sikerességét biztosíthatják. A Kárpátalja által nyújtott komparatív előnyöket tehát a magyar vállalatok egy olyan csoportja tudja kihasználni, amely jól ismeri a helyi viszonyokat, tisztában van az ukrán gazdaság íratlan szabályaival és/vagy megbízható partnereinek köszönhetően el tud igazodni a jogi bizonytalanságok útvesztőiben. A földrajzi közelség a kérdőíves vizsgálat tanúsága szerint meghatározó tényező a piaci informáltság szempontjából, hiszen a Kárpátalján befektető vállalatok többségének az Ukrajnával szomszédos magyar megyében, Szabolcs-Szatmár-Beregben van a telephelye. A magyar-ukrán határtól távolabb fekvő területekről érkező vállalkozásoknál pedig az esetek többségében kimutatható valamiféle kárpátaljai magyar kisebbség tagjaihoz fűződő személyes (rokoni, baráti), esetleg korábbi üzleti kapcsolat.

Ahhoz, hogy a jövőben tovább folytatódjon a Kárpátaljára kihelyezett magyar tőkeállomány növekedése, illetve hogy még több magyar KKV lásson perspektivikus befektetési lehetőséget a határ menti ukrán megyében, mindenképp az Ukrajnában általánosan jellemző üzleti környezetnek kell befektetőbarátabbá válnia. Ezen pedig elsősorban nem a befektetők vonzását szolgáló törvények javítása tud segíteni, hanem a piacgazdasági viszonyok meggyőző jelenléte, a reformfolyamat eddiginél következetesebb és hatékonyabb megvalósítása. Ukrajna potenciálisan ígéretes befektetési piac a magyar vállalkozások számára, már csak méretéből adódóan is, hiszen önmagában akkora, mint az összes többi szomszédunk együttvéve. Az ukrán gazdaság a válságot követően feltehetően ismét az európai átlagot meghaladó fejlődési pályára áll, amelyből megfelelő feltételek esetén tehát a magyar vállalkozói réteg is profitálhat. Mivel a hazai piac vásárlóereje feltehetően nem változik jelentősen az elkövetkező időszakban, a tőke kivitel (az egyértelmű kockázatok mellett) növekedési és jövedelemstabilizációs lehetőséget jelent a külpiacon lépésre érett magyar kis- és középvállalkozások számára, különösen az olyan ágazatok esetében, mint az agrárium, az IT, a szolgáltatási szektor, az élelmiszeripar, vagy a gépgyártás. A magyar-ukrán határ feltehetően hosszabb ideig az EU külső határa, gazdasági rendszerváltó határ marad, éppen ezért mindkét oldal számára kulcskérdés a határ menti gazdasági együttműködés fejlesztése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- John H. Dunning-Rajneesh Narula (1996): The investment development path revisited - Some emerging issues, in: John H. Dunning-Rajneesh Narula: Foreign Direct Investment and Governments, Catalysts for economic restructuring, Routledge London, 1-34 old.
- Andreja Jaklič –Marjan Svetličič (2001): Does transition matter? FDI from the Czech Republic, Hungary and Slovenia, in Transnational Corporations, 2. 67-105 old.
- Zsuzsa Ludvig (2007): Hungarian-Ukrainian Economic Relations: Overview of the past one and half decade, in: EU Working Papers 3. szám, 30-52 old.
- Magdolna Sass-Olivér Kovács (2011): Hungarian Multinationals – A strong Presence in Neighbourhood in 2009, ICEG European Center, Research Report
http://www.iceg.hu/download/publications/emgp_2009.pdf
- Статистичний щорічник Закарпаття 2007, Державний комітет статистики України , Головне управління статистики у Закарпатській області, Ужгород 2008
- Marjan Svetličič (2003): Theoretical Context of Outward Foreign Direct Investment from Transition Economies, in: Marjan Svetličič-Matija Rojec (eds.) :Facilitating Transition by Internationalization: Outward Direct Investment from Central European Economies, Ashgate Publishing, Aldershot 3-16. old.
- Marjan Svetličič – Andreja Jaklič – Anže Burger (2007): Internationalization of Small and Medium-Size Enterprises from Selected Central European Economies, In: Eastern European Economics, vol. 45., no. 4., 36-65 old.
- Versenyben a világgal, Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén (2009), szerk.: Chikán Attila-Czakó Erzsébet, Akadémiai kiadó, Budapest
www.mnb.hu, a Magyar Nemzeti Bank weboldala
www.stat.uz.ua, a Kárpátalja Megyei Statisztikai Hivatal weboldala

JEGYZETEK

1. John H. Dunning-Rajneesh Narula (1996): The investment development path revisited - Some emerging issues, in: John H. Dunning-Rajneesh Narula: Foreign Direct Investment and Governments, Catalysts for economic restructuring, Routledge London, 2-6 old.
2. Az egykori szocialista országok vállalatainak rendszerváltás előtti működőtőkebefektetései ugyanis nem üzleti megfontolások eredményeként és nem valódi vállalat-specifikus előnyök kiaknázásának köszönhetően valósultak meg, ennél fogva az IDP-paradigma esetükben nem alkalmazható.
3. Andreja Jaklič –Marjan Svetličič (2001): Does transition matter? FDI from the Czech Republic, Hungary and Slovenia, in Transnational Corporations, 2. 73-74 old.; Marjan Svetličič (2003): Theoretical Context of Outward Foreign Direct Investment from Transition Economies, in: Marjan Svetličič-Matija Rojec (eds.): Facilitating Transition by Internationalization: Outward Direct Investment from Central European Economies, Ashgate Publishing, Aldershot 10-11 old.

4. Andreja Jaklič –Marjan Svetličič (2001): Does transition matter? FDI from the Czech Republic, Hungary and Slovenia, in *Transnational Corporations*, 2. 83-87 old. Versenyben a világgal, Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén (2009), szerk.: Chikán Attila-Czakó Erzsébet, Akadémiai kiadó Budapest, 146-147 old.
5. Marjan Svetličič – Andreja Jaklič – Anže Burger (2007): Internationalization of Small and Medium-Size Enterprises from Selected Central European Economies, In: *Eastern European Economics*, vol. 45., no. 4., 36-65 old.
6. Magdolna Sass-Olivér Kovács(2011): Hungarian Multinationals – A strong Presence in Neighbourhood in 2009 ICEG European Center, Research Report, 10-11 old.; Magyar Nemzeti Bank
7. Ukrajna Magyarországi Nagykövetsége
8. Zsuzsa Ludvig (2007): Hungarian-Ukrainian Economic Relations: Overview of the past one and half decade, in: *EU Working Papers* 3. szám, 30-52 old.
9. A két országban a beáramló FDI összegének kiszámítására vonatkozó módszertan eltérő, ezért a becslések csupán közelítő képet adhatnak. Mivel azonban a Magyar Nemzeti Bank csak az Ukrajnába irányuló magyar FDI összegét tartja nyilván és nem közli ennek regionális megoszlását, a Kárpátalján befektetett magyar működőkének az Ukrajnában realizált összes magyar FDI-állományhoz viszonyított részaránya csak az ukrán megye statisztikai hivatalának adatai segítségével megbecsülhető.
10. A „round tripping FDI” jelensége kapcsán gyakran hivatkozott nemzetközi példa a Kínában befektetett statisztikailag tajvani, eredetét tekintve azonban helyi kínai tőke, amelyet ugyancsak a külföldi vállalkozásoknak nyújtott előnyök megszerzése illetve az ellenőrzések kikerülése céljából fektetnek vissza kínai vállalkozásokba.